

ACC. N:R M. 15053: 1-13.

Landskap: *Skåne* Upptecknare: *Pev. Olsson, Rinkaby*
Härad: *Villand* Berättare: " " "
Socken: *Nymö* Berättarens yrke: *f. d. lantbr. ö. landstingsman*
Uppteckningsår: *1959* Född år *1872 i Rinkaby*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Husbondesfolk och tjänstefolk. s. 1-13.

LUF 105

28/12-59

HUSBONDEFOLK OCH TJÄNSTEFOLK

ALLMÄNNA FÖRHÅLLANDEN. I äldre tid anlätades, utom gårdens eget tjänstfolk även främmande arbetsfolk i jordbruket, vid skörd och inbärgning av hö och stråsäd samt vid potatisplockning och tobaksodling. - Vid enskiftet i första hälften av 1800-talet fördelades jorden i förhållande till gårdens hemmantal och jordmånens beskaffenhet. Gården nr 1 i Nymö kallat Norregård utgjorde 1/3 mtl. och tilldelades 50 har. varav de 25 utgjordes av lätt och mager sandjord den andra delen var av något bättre beskaffenhet. Hela arealen var i ett sammanhängande område utom 1 har planteringsskifte och en mindre mosse för torvtäkt. Antalet kreatur var vid denna tid 4 arbetshästar, 3 unghästar och föl, 7 å 8 nötkreatur samt svin, får, gäss och höns. Anställda tjänare var vanligen två manliga och två kvinnliga. Tjänst togs för året enl. legostadgan från 1 nov. till 24 okt. nästföljande år. Det förekom ofta att tjänare stannade på samma plats under flera tjänsteår, allt beroende på dels hur husbondefolket behandlade sina tjänare och dels hur dessa skötte sig i arbete och levnadssätt.

uf 105

/

ARBETSFÖRDELNING. På mindre och medelstora gårdar deltog husbonden i allt utomhus förekommande arbete. Husmodern övervakade och deltog i arbetet inomhus. Även för ägare av större gårdar ^{var} ej nedsättande att deltaga i arbetet på den egna gården. Arbetet med att så ut säd utfördes i regel alltid av husbonden själv. Av manliga tjänare var det den äldste som kallades fördräng(huvedpåg) den yngre andredräng (onnepåg). En minderårig vaktpojke anställdes under tiden när djuren voro ute på bete. Kvinnliga tjänare voro två eller tre av vilka den äldsta kallades huvedpiga ("huved-grebb") den yngre onnepiga (onnegrebb") och om det fanns småbarn i familjen, en liten barnpiga.

Fördrängen körde de bästa hästarna och skulle gå före i arbetet. Vid skörden i äldre tid då all säd mejades för hand, var det fördrängen som gick främst och bestämde takten, huvedpigan tog upp säden och band i kärvar efter honom sedan gingo i tur och ordning husmän och daglönare efter ålder, de yngsta näst efter drängen och deras hustrur togo upp och bundo efter dem. Husbonden gick efter efter skördefolket och satte upp kärvarna i skylar. Det förekom att bonden i yngre år gick med och högg säd, i så fall var det någon

äldre husman som satte skylarna. Slätter-och skördemaskiner kom ej i bruk förr än vid sekelskiftet 1900, eller något år före detta.

Om det fanns egna söner och döttrar deltog dessa i förekommande göromål, i så fall var motsvarande antal anställda tjänare lägre. Det

även en del andra större arbeten som påkallade extra arbetshjälp, så vid stenbrytning, upptagning av brännort, tröskning med slaga och i senare tid när tröskverk användes. Fördelningen av arbetet mellan män och kvinnor var mera markerad i äldre tid, männen hade hand om utfodring av hästar och nötkreatur samt utgödsling, kvinnorna skötte om mjölkning av korna, utfodring av kalvar, svin och fjäderfä. Under den tid då husbehovsbränningen var tillåten, alltså före 1850, skulle den piga, som skötte bränningen, bära ut dranken till kor och svin.

Männen utförde slakten av svin och nötkreatur därvid skulle någon av kvinnorna taga emot blodet i ett kärl när det rann från djuret.

Styckning och nedsaltning av kött och fläsk utfördes av husbonden ensam eller med hjälp av den man som biträdde honom vid slakten.

Vid bakning av bröd var det i regel husbonden som eldade bakugnen, allt övrigt arbete med bakningen utfördes av kvinnorna.

Allt arbete, som rörde jordbruket och skötsel an djur, ansågs icke förnedrande. Vid slakt var det kvinnorna som skötte rengöring av inälvor som skulle tillvaratagas, detta var vanligt och ansågs ej nedsättande. Sotning utfördes vanligen av någon man i byn som även sysslade med murningsarbete. Flåning av självdöda djur utfördes av nattmannen (rackaren) eller hans dräng, någon annan befattade sig ej med detta.

Märkbara ändringar började så småningom komma till synes omkring sekekskiftet ifråga om arbetsfördelning, allt efter hand som maskinnella hjälpmedel tillförts jordbruket, har behovet av arbetsfolk blivit mindre. När legostadgan avskaffades antogs ej tjänst där lön med kost räknades, det blev timlön med reglerad arbetstid enl. avtal. Därmed upphörde även de stora självhushållen i bondgårdarna och med dem behovet av kvinnliga tjänare.

ARBETSTID OCH FRITID. I äldre tid var arbetstiden för manliga tjänare delvis beroende av årstiderna. Efter jordbruksarbetet på senhösten började tröskningen med slaga på logen och skulle vara avslutad i god tid före jul. Vanligt var då att den äldste drängen tillsammans med en husman utförde tröskningen. Man började redan kl. två om morgonen och höll på till mörkrets inbrott, endast med kortare uppehåll för måltider. Husbonden och den yngre drängen började vid 5-tiden på morgonen med utfodring och skötsel av djuren. Pigorna voro även tidigt på morgonen i arbete med att biträda husmodern med tillagning av maten, att mjölka korna och utfodra svin och fjäderfä. Vintertid voro kvinnorna i gården sysselsatta med att spinna och väva, deras arbetstid varade till kl. 8 på kvällen och ibland längre. Tyg till kläder för både husbondefolk och tjänstfolk vävdes hemma, större del av lönen till tjänarna utgjordes av linne och kläder. - Tjänstefolkets fritid kunde göras beroende av särskilda överenskommelser som träffats vid antagandet av tjänsten för övrigt hade man legostadgan till efterrättelse, i mycket var det husbondefolkets mer eller mindre humanitära inställning som avgjorde.

Tjänarna fingo utföra arbete för egen räkning^{Fo}/fritid och i de flesta fall med lagning av egna kläder å annan tid samt i övrigt efter särskilt medgivande från husbonden eller husmodern. Fridagar var den s.k. friveckan, dagarna mellan 24 okt. och 1 nov. samt dessutom vissa marknadsdagar. Om tjänare förnyade avtalet och stannade kvar i tjänsten togs fridagarna i friveckan ej i anspråk då utan kunde fördelas på andra dagar under kommande året. I de flesta fall kunde tjänarna få någon slags mat med sig då de under helgdagar besökte sitt föräldrahem eller anhöriga, detta när husbondefolket voro måna om sitt anseende och ej villå synas vara snåla.

UMGÅNGE. En viss känsla av samhörighet förekom nog mera i äldre tid än nu mellan husbondefolk och tjänare, det talades nästan alltid emellan om vi och vårt när det gällde gårdens tillhörigheter och arbetsförhållanden. Tjänarna erhöilo, efter den tidens förhållanden god vård under sjukdom och vid olycksfall.

Manliga tjänare och även gårdens vuxna söner hade sina sovplatser i drängkammaren, ett rum inrett i uthusen, med brädväggar skilt från häststallet och fähuset. Eldstad fanns ej men del låg två

och två i var säng och hade tjocka fjäderstoppade bolsterdynor på sig för att hålla sig varma, men det var nog kallt både att lägga sig och stiga upp. De kvinnliga tjänarna och döttrarna i gården hade även sina sovplatser i oeldade rum i visthuset eller herbergshuset i boningslängan. Förändringar i tjänstfolkets bostadsförhållanden började så småningom ske omkring sekelskiftet, men först på 1920-talet företog provinssiällkaren och hälsovårdsnämnden inspektion varvid husbönder, som ännu ej vidtagit några åtgärder, blevo ålagda att hålla uppvärmda rum till bostad för tjänstfolket samt garderob för förvaring av kläder. Vid flyttning medförde tjänare förut alltid en större kista för förvaring av sina tillhörigheter. På arbetet var slut för dagen fingo tjänarna uppehålla sig i dagligstugan och hade tillgång till böcker och tidningar när läskunnigheten blev allmän.

Här i orten har det alltid varit brukligt att tjänare och husbondefolk åto tillsamman vid samma bord. Så länge långbordet hade sin plats i dagligstugan hade även var och en sin givna plats vid bordet. Husbonden och husmodern vid översta körtändan^a en väggfast bänk, dagsverkare och drängar efter alder på en väggfast bänk vid

bordets långsida. Vid bordets andra långsida satt kvinnorna på ett löst säte även efter ålder närmast husmodern. -- Den s.k. "folkastyan" Inrättades i gårdens boningshus mera allmänt omkring år 1900 eller något förut, den användes som förut dagligstugan vilken blev mera som finrum. Om nu utrymmet ej var tillräckligt, företogs tillbyggnad samt även en del ändringar av inredningen, detta skedde i de flesta fall när nytt husbondefolk av yngre ålder övertog gården.

Vid högtider och festligheter inom den trängre familjekretsen var det brukligt att tjänarna voro med så länge de voro i husbondefolkets kosthåll. När det var större fester med många inbjudna, hade de kvinnliga att hjälpa till i köket med matlagning och disk, de manliga att taga hand om gästernas hästar och traktering av de drängar som skjutsade gästerna. Drängarna voro ej tillsammans med gästerna utan trakterades särskilt i något annat rum. I äldre tid uppmanade prästen husbönderna att ej hindra tjänstfolket besöka kyrkan utan istället uppmana dem därtill. Det ansågs ej passande att ungdom och tjänstfolk satte sig på de främre bänkarna i kyrkan, bönderna och deras hustrur satte sig främst därefter husmän och ungdom samt tjänare nederst.

I vardagslag arbetade tjänstfolket sida vid sida med gårdens ungdom, styrka och uthållighet i arbetet gav det bästa anseendet oavsett vem det var, förhållandet dem emellan var i allmänhet ganska gott och någon form av översitteri förekom ej gentemot tjänarna. I mindre byar såsom Nymö, var ungdomen ej uppdelade i särskilda danslag, i äldre tid fingo alla vara med som voro kända för gott uppförande. "Logdanser" förekom mera förr då det sällan var plats till dans i de små ryggåsstugorna. I senare tid med större och rym-
ligare hus, hände det någon gång att son eller dotter i gården bjöd hem till ungdomsgille, fingo även gårdens och möjligen några andra av tjänstfolket i byn vara med. Om förhållandet i nyare tid blivit annorlunda mellan ungdomen i gårdarna och tjänstfolket, kan man ej med bestämdhet tala om uteslutning från det festliga umgänget, det kan mera bero av att ^{de} dragits ifrån varandra till föreningar och dessa var för sig ordnat fester för sina medlemmar. Detta hindrar ej att de umgås som jämställda när de träffas vid allmänna dansbanor.

HÄRKOMST. I äldre tid kom tjänstfolket från hemsocknen eller närmast däromkring. Under senare tid när samfärdseln blev livligare kom folk även från mera avlägsna orter. Mera sällan sökte man sig från slättbygden till skogsbygden. När det var många barn i familjen hände det att även bondgårdens ungdom tog tjänsteplats om ej alla behövdes hemma vid jordbruket. I så fall var det de manliga som togo ^{tjänst} vid större eller medelstora gårdar, Mera sällan hände det att den kvinnliga ungdomen togo tjänst i andra gårdar, flickorna stannade merendels hemma till de blevo gifta eller hos någon broder eller syster och svåger som efter föräldrarna övertog gården. Många unga män och kvinnor både från gårdar och husmanshem emigrerade till Amerika i de dåliga åren under 1860-och 70- talen.

Om en gårdsson hade drängtjänst, blev han behandlad som det andra tjänstfolket, möjligen om han var särskilt duktig kunde det bli något intimare umgänge med gårdens familj.

Under äldre tid, före 1880-talet förekom det mera sällan att det blev giftermål mellan tjänstefolk och bondgårdarnas ungdom. För ändå längre tid tillbaka på 1840 och 50-talet var det vanligt

11/.Härkomst/.

ACC. N:R M. 15053://

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

att äldste sonen skulle övertaga gården, någon av bröderna stannade hemma hos honom någon tid, en eller annan blev antagen som indelt soldat eller som dragon för något rote-eller rusthåll. På den tiden övades mycket hemslöjd i gårdarna, nästan alla jordbruksredskap voro tillverkade av trä, det var bonden, hans söner och drängar, utförde detta arbete hemma på gården, många blevo duktiga timmermän och biträdde med uppförande av byggnader. De som således genom kunnighet och arbete fått gott anseende kunde få någon gårdsdotter till hustru även om de förut innehavt drängtjänst. En sockenskrådare eller skomakare ansågs ej vara något dåligt parti för en bondedotter.

Husbondevälde. De tilltalsord, som här i orten användes mellan husbondefolk och tjänstefolk var vanligen "DU" om de voro någorlunda jämnåriga, men om husbondefolket var äldre, tilltalades de av tjänstefolket med "I" eller "NI". Husbondefolket sade alltid "Du" till sitt tjänstefolk. Förändringar i tilltalsord inträffade vid eller något årtionde efter 1900-talet, då man allt mera övergick till att tilltala tjänstefolk med förnamn och dessa att tilltala husbönder med efternamn. Huru och i vilken form husbönder anvisade arbetet kunde vara beroende på om tjänaren uppnått sådan ålder och erfarenhet att samråd kunde ske. Mot yngre tjänstefolk tog dessa anvisningar mera form av befallning. Bestraffningar i den form, som omtalas i den gamla legostadgan, kunde ju någon gång i äldre tid förekomma beträffande yngre tjänare, men det är nu många år sedan någon s.k. husaga försöktes mot tjänare. Om osänja uppkom, som ej på annat sätt kunde biläggas, blev det uppgörelse om avslutning på tjänsten

Att tjänstefolkets arbetskraft otillbörligt utnyttjades eller att de svältföddes var mera ovanligt men kunde dock någon gång förekomma i äldre tid. Bönderna voro i allmänhet sparsamm^{er} och levde själv på ganska enkel kost, men om deras sparsamhet gick alltför mycket ut över tjänstfolkets kosthåll stannade ingen av tjänstefolket hos en sådan husbonde längre än han var tvungen därtill. Den gamla legostadgan kände båda parter väl till och i de fall då tjänsten lämnades i olaga tid tillämpades dess bestämmelser så långt det gick, men det var ej ofta det ledde till något bättre genom tvångsåtgärder. Under de senare år av denna stadgans giltighet var det ingen som rättade sig efter dess paragrafer.